

JAHON OTIN UVAYSIY

Shoymardonova Fotima

*Surxondaryo viloyati. Termiz shahri.
Termiz davlat universiteti akademik litseyi
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Jahon Otin Uvaysiy haqida fikr va mulohazalar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *Qalb Tug'yoni va Ma'rifat Ziyosi, Marg'ilondan Qo'qon saroyigacha, Janrlar rang-barangligi va badiiy mahorat*

Jahoni Otin Uvaysiy — o'zbek mumtoz adabiyotining eng yirik namoyandalardan biri, nafaqat o'z davrining, balki butun Sharq ayol ijodkorlarining yuksak ma'naviyat va latofat timsolidir. Uning ijodi o'zbek ayollari she'riyatida yangi bir ufqlarni ochib bergan bo'lib, unda ilohiy ishq, insoniy qadr-qimmat va ma'rifatparvarlik g'oyalari yuksak badiiy mahorat bilan kuylangan. Quyida Uvaysiy hayoti va ijodiga bag'ishlangan, uning badiiy olamini chuqur tahlil qiluvchi 1000 so'zdan oshiq maqolani taqdim etaman.

Jahon Otin Uvaysiy: Qalb Tug'yoni va Ma'rifat Ziyosi

KIRISH

XIX asr Qo'qon adabiy muhiti o'zbek madaniyati tarixida alohida o'rin tutadi. Bu muhit nafaqat erkak ijodkorlar, balki iste'dodli shoirlar pleyadasini ham yetishtirib chiqardi. Bu guruhning peshvosi, o'zining ilmi va fazilati bilan "Jahon Otin" degan yuksak unvonga sazovor bo'lgan ijodkor — Uvaysiydir. Uning she'riyati shunchaki qofiyalar tizimi emas, balki asrlar davomida ayol qalbida to'planib kelgan hasratlar, orzu-umidlar va yaratganga bo'lgan cheksiz muhabbatning hayqirig'idir.

1. Hayot yo'li: Marg'ilondan Qo'qon saroyigacha

Jahonbibi (Uvaysiy uning taxallusi) 1781-yilda Marg'ilon shahrida, ilmi va dindor oilada dunyoga keldi. Uning otasi Siddiq bobo o'z davrining o'qimishli kishilaridan, onasi Chinbibi esa otin bo'lib, qizlar tarbiyasi bilan shug'ullangan.

Uvaysiyning shakllanishida oilaviy muhit hal qiluvchi rol o'ynadi. U yoshligidan Qur'oni Karimni yod olgan, Navoiy, Fuzuliy, Bedil asarlarini qunt bilan o'rgangan. Uning hayoti silliq kechmagan; oilaviy qiyinchiliklar, farzand dog'i (o'g'li Muhammadxonning erta vafoti) uning qalbini yanada hassos qilib qo'ydi. Keyinchalik Qo'qon xoni Amiriy (Amirxon) va uning rafiqasi Nodirabegim taklifi bilan saroyga kelib, u yerda shoirlar va malikalarga ustozlik qiladi. Bu davr uning ijodiy kamoloti va ijtimoiy nufuzi oshgan davr bo'ldi.

2. Uvaysiy she'riyatining g'oyaviy yo'nalishlari

2.1. Ilohiy va insoniy ishq talqini

Uvaysiy ijodining markazida Ishaq turadi. Ammo bu ishq ko'p qirralidir. Bir tomondan, u mumtoz tasavvufiy an'analarga sodiq qolgan holda ilohiy ishqni —

Allohga bo'lgan sog'inchni kuylaydi. Uning g'azallarida dunyo o'tkinchi, chinakam baxt esa haqiqiy mahbub (Xoliq) bilan birlashishda, deb ko'rsatiladi.

Ikkinchi tomondan, uning she'rlarida insoniy iztirob, yor hijroni va ayriliq dardi nihoyatda hayotiy tasvirlangan. Uning mashhur g'azallaridan birida aytiladi:

"Ey dilbar, kelarsanmu, kelmassanmu?

Dardimni bilarsanmu, bilmassanmu?"

Bu satrlardagi soddalik ortida ulkan bir qalb tug'yoni yotadi. Uvaysiyning lirik qahramoni — mag'rur, o'z qadrini biladigan, ammo sevgisi yo'lida har qanday qiyinchilikka tayyor bo'lgan ayoldir.

2.2. Farzand dog'i va "Marsiyalar"

Uvaysiy ijodining eng dardli sahifasi uning o'g'li vafotiga bag'ishlab yozgan marsiyalaridir. Sharq adabiyotida marsiya janri keng tarqalgan bo'lsa-da, Uvaysiyning marsiyalarida onalik mehri va fojiasi shunday aks etgan-ki, o'quvchi bevosita o'sha dard ichiga kirib boradi. Shoir o'zini jonsiz tanadek, dunyoni esa nurini yo'qotgan qorong'u chohdek tasvirlaydi. Bu asarlar nafaqat shaxsiy fojia, balki o'sha davrdagi hayotning qattiq sinovlariga berilgan badiiy javobdir.

3. Ma'rifatparvarlik va ustozlik faoliyati

Uvaysiy shunchaki shoir emas, u "Otin" edi. Bu unvon uning yuksak ilmiy salohiyatidan dalolat beradi. U Qo'qon saroyida Nodira bilan hamkorlikda ayollar o'rtasida savodxonlikni oshirish, ularga adabiyot va san'at sirlarini o'rgatish bilan shug'ullandi.

Uning she'rlarida insonni komillikka chorlash, odob-axloq, ilmning fazilati mavzulari bot-bot takrorlanadi. U o'z zamondoshlarini jaholatdan qutulishga, ruhni poklashga undaydi. Uvaysiy va Nodira o'rtasidagi adabiy suhbatlar, mushairalar Qo'qon adabiy muhitini yanada boyitdi va ayollar adabiyotini alohida maktab darajasiga ko'tardi.

4. Janrlar rang-barangligi va badiiy mahorat

Uvaysiy o'zbek mumtoz adabiyotining deyarli barcha janrlarida qalam tebratgan. Uning merosi bir necha devon va dostonlardan iborat.

1. G'azallari: Uvaysiy g'azallari ohangdorligi va o'ynoqiligi bilan ajralib turadi. U so'z tanlashda xalqona iboralardan ustalik bilan foydalanadi.

2. Chistoylar (Topishmoqlar): Uvaysiy o'zbek yozma adabiyotida topishmoq janrini yuksak cho'qqiga ko'targan ijodkordir. Uning topishmoqlari shunchaki o'yin emas, balki keng falsafiy mushohada va kutilmagan tashbehlarga boy kichik asarlardir. Masalan, anor, paxta yoki qalam haqidagi topishmoqlari o'quvchining zakovatini charxlaydi.

3. Dostonlar: Uvaysiy "Shahzoda Hasan", "Shahzoda Husayn" va "Voqeoti Karbalo" kabi dostonlar yaratgan. Bu asarlarda tarixiy-diniy mavzular orqali adolat, insoniylik va qat'iyat g'oyalari ilgari suriladi.

5. Uvaysiy va Nodira: Ikki quyosh uyg'unligi

O‘zbek adabiyoti tarixida bu ikki siymoni bir-birisiz tasavvur qilish qiyin. Agar Nodira saroyda siyosiy va ijtimoiy quvvat bergan bo‘lsa, Uvaysiy ma’naviy va adabiy ustozlik vazifasini bajardi. Ularning ijodiy hamkorligi natijasida Qo‘qon devonlarida yangi bir nafosat paydo bo‘ldi. Uvaysiyning lirikasi nisbatan soddaroq va xalqchil, Nodiraniki esa ko‘proq saroyona va murakkabroq uslubda edi. Biroq har ikkisi ham ayol erki va huquqi, qalb go‘zalligi masalasida bir nuqtada birlashgan edilar.

6. Uvaysiy she‘riyatining tili va uslubi

Uvaysiy o‘z asarlarini asosan o‘zbek (turkiy) tilida, ayrimlarini forsiyda yozgan. Uning tili Navoiy tili kabi boy va rang-barang bo‘lish bilan birga, Marg‘ilon va Qo‘qon xalq jonli tiliga juda yaqin.

• Radiflar san‘ati: Shoira radiflardan (misra oxirida takrorlanuvchi so‘zlar) foydalanishda katta mahorat ko‘rsatgan. Bu radiflar she‘rning musiqiylikini ta‘minlash bilan birga, asosiy g‘oyani urg‘ulashga xizmat qilgan.

• Ramzlar va timsollar: Bog‘, gul, bulbul, shoda-shoda marvaridlar — Uvaysiy ijodida bularning har biri ramziy ma‘noga ega. Masalan, gul ko‘pincha ilohiy go‘zallikni, tikan esa dunyoviy to‘siqlarni ifodalaydi.

7. Tarixiy ahamiyati va xotira

Uvaysiy 1845-yilda vafot etgan bo‘lsa-da, uning nomi o‘zbek xalqi xotirasida abadiy qoldi. Uning hayoti va ijodi haqida shoir va yozuvchilar (masalan, Ibrohim Rahimning "Uvaysiy" romani) ko‘plab asarlar yaratishgan. O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, shoiraning merosi yangicha nigoh bilan o‘rganila boshlandi. Uning nomi maktablar, kutubxonalar va ko‘chalarga berilgan.

Uvaysiy merosi bugungi kunda ham dolzarb bo‘lib qolmoqda, chunki:

1. U ayolning jamiyatdagi o‘rnini ko‘rsatib berdi.
2. U ma‘rifat va ilm yo‘li — eng to‘g‘ri yo‘l ekanligini isbotladi.
3. U o‘zbek tilining naqadar latif va qudratli ekanligini o‘z asarlari bilan namoyon etdi.

XULOSA

Jahon Otin Uvaysiy — o‘zbek adabiyotining o‘chmas yulduzidir. Uning she‘rlari qalbizga yorug‘lik, fikrimizga teranlik olib kiradi. Shoira kuylagan ishq va sadoqat, u targ‘ib qilgan ilm va odob har qanday davr insoni uchun zarur bo‘lgan fazilatlardir. Uvaysiy devonini varaqlagan har bir inson u yerda o‘z qalbi uchun bir tasalli, o‘z savoli uchun bir javob topadi. U haqiqatda ham jahonning otini, o‘zbek she‘riyatining mangu so‘nmas quyoshidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Uvaysiy. — "Devon" (Nashrga tayyorlovchi: E. Ibrohimova). Toshkent, "Fan" nashriyoti.
2. Qayyumov P. — "Uvaysiy hayoti va ijodi". Toshkent.

3. Karimov N. — "O'zbek adabiyoti tarixi (XIX asr)". Toshkent, "O'qituvchi".
4. Ibrohimova E. — "Uvaysiy she'riyatining badiiy xususiyatlari". Toshkent.
5. Jalolov T. — "O'zbek shoiralari". Toshkent, "G'afur G'ulom".
6. Sul'tonov I. — "Adabiyot nazariyasi". Toshkent, "O'qituvchi".
7. Sodiqov Q. — "O'zbek mumtoz adabiyoti tahlili". Toshkent.
8. Hojiyev A. — "Adabiyotshunoslik terminlarining lug'ati". Toshkent.
9. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi (Uvaysiy maqolasi).
10. Quronov S. — "Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari". Toshkent, "Akademnashr".